

DIALEKTIKA VZTAHU SOVĚTSKÉHO A LIBERTARIÁNSKÉHO MEDIÁLNÍHO PARADIGMATU A INTERPRETACE MEDIÁLNÍCH OBSAHŮ

Otakar Šoltys

The Dialectic Relation of Soviet and Libertarian Paradigms and the Interpretation of Media Outputs

Abstract: The coexistence of two media paradigms in the period between 1948 and 1989 in the Czechoslovakia built up a special usage of the media information in the public sphere. The deep structure and surface structure processes of media information management are the items of interest of this article. The deep syntactic, deep semantic, narrative, and discursive operations with the information entering the public sphere via media eliminate information entropy, when the two media paradigms coexist in the media discourse (as it happened in Czechoslovakia 1948 to 1989). The so-called soviet and libertarian media paradigms step into dialectic interplay resulting in rational and hierarchic organization of media discourse. The loss of one of the paradigms brings a new wave of entropy, and results in the “unbearable lightness of existence”.

Keywords: media paradigm, generative trajectory, dialectics, negentropy, semiotic and discursive interpretation

Normativní teorie snažící se charakterizovat mediální diskurs v dané době na vymezeném území jistě trpí řadou nepřesností a musejí se vždy doplňovat specifickými údaji, na druhé straně představují dostatečně jasné a zřejmé rámec, k němuž lze konkrétní zjištění vztáhnout. S vědomím těchto nedostatků i předností budeme z těchto teorií vycházet, abychom se propracovali k poznatkům jemnějším a podstatnějším.

Záhy po konci druhé světové války se na území Československa prosadilo tzv. sovětské paradigma. Jeho nastolení bylo provázáno třemi důležitými faktory: dehonestací kapitalismu, který ve veřejném prostoru byl jednoznačně vnímán jako příčina druhé světové války, stejně jako dehonestací mediálního diskursu protektorátu Böhmen und Mähren a vírou v to, že poválečná společnost a poválečná média se musí změnit, aby k válce už nikdy nedošlo. V tomto kontextu se sovětské mediální paradigma jeví jako nadějná alternativa, i když nevyrostalo z organického vývoje mediálního diskursu na území Československa, ale bylo součástí politiky po válce dominující levice v čele s KSČ.

Podobným vývojem prošly i země tzv. Západu, i tam se mediální diskurs zemí ovládaných nebo okupovaných hitlerovským Německem považoval za dehonestující a naprosto nepřijatelný. Modelové řešení však přinášelo tzv. libertariánské paradigma a mediální paradigma těžce zkoušené, ale ve válce nepokořené Velké Británie. Je nutné konstatovat, že těsně po válce k sobě měla obě paradigmata velmi blízko, protože obnova válkou zničených území vyžadovala na médiích zejména informace organizující obnovný proces a přinášející technologické a jiné poznatky nezbytné pro obnovu zemí po válce.

Rozdíly a protiklady se vyjevily až po vybudování konceptu železné opony a při přípravě studené války. Od „slavného“ projevu W. Churchila, ve kterém použil původně Gobbelsův termín železná opona (tzv. Fultonský projev 5. března 1946 ve Westminster College, Fulton), lze o mediálních diskurzech dominovaných libertariánským paradigmtem a sovětským paradigmtem hovořit jako o protikladných paradigmtech. Protikladnost nelze spatřovat v mediální agendě, ta se vyznačovala srovnatelností, ale v ideologické a mytologické interpretaci mediálních obsahů.

Čtyři teorie tisku od Freda Sieberta, Theodora Petersona a Wilbura Schramma jsou rámcem, o jehož slabinách a přednostech se hodně diskutovalo, nicméně je to dostatečně sofistikované východisko, které díky všeobecnému sdílení v mediálním diskursu a obecnému přijímání ve veřejnosti otevírá možnost k tomu, co má být jádrem sdělení v tomto textu, totiž operace provázající medializované informace, které vstoupily do veřejného prostoru, a dialektický vztah mezi oběma paradigmty. Autoři (lépe řečeno F. Siebert) vycházejí z empirických zjištění: „Proč je například tisk v Sovětském svazu tak odlišný od toho našeho a tisk v Argentíně tak odlišný od toho ve Velké Británii?“ (SIEBERT et al. 1956: 1) Odpověď se nehledá v samotných médiích a v medializaci, ale v nadřazených strukturách, které fungují jako příčina (mechanika znalostí a zdrojů, stupeň urbanizace, sociální struktury, politické struktury) a mediální systém (autoritářský, liberální, sovětský a sociální odpovědnosti) je pak zákonitým následkem existence těchto struktur. Kauzální nexus je ještě obohacen o to, že pojmenované a charakterizované teorie vstupují do paradigmatických vztahů a že řada charakteristických rysů se stává rysy distinktiv-

ními.¹ Chceme si tedy pro období, které vymezíme roky 1948 a 1989, přisvojit představu, že československý mediální diskurs byl v té době dominován teorií sovětskou a že této teorii byly podřizovány medializované obsahy v té době realizované na území Československa až na ty, které do československého mediálního diskursu přicházely prostřednictvím vysílání nejdříve rozhlasových stanic typu Svobodná Evropa, Hlas Ameriky, Rádio Vatikán, BBC atp. (tzv. „štvavé vysílačky“) a prostřednictvím tzv. dálkového příjmu televize, který byl dostupný nejen v pohraničí, ale na některých místech dokonce i v Praze. Po zavedení družicového vysílání byly zahraniční stanice dostupné prakticky kdekoli. Se stejnou mírou velkorysosti, s jakou jsme domácí mediální dění charakterizovali jako dominované sovětskou teorií, budeme globálně tyto přesahy do československého mediálního diskursu charakterizovat jako dominované libertariánskou teorií. Při soustředěnějším a detailnějším pohledu by samozřejmě bylo nutné tato globální tvrzení zpřesnit.

Metodologická východiska

Pokusit se popsat pochody v mediálním diskursu po zveřejnění informací není téměř možné. Předmětem výzkumu mohou být recipienti, kteří samozřejmě nejsou schopni odfiltrovat medializované informace od svých kognitivních map. Navíc období, k němuž se hodláme vyjadřovat, je tak dlouhé a nasycené informacemi, navíc časově odlehlé, že každý pokus by byl předem odsouzen k neúspěchu. Přesto se chceme pokusit o závažné sdělení prostřednictvím postupů, které vypracovala lingvistika ve svém strukturalistickém a funkcionalistickém období, v němž byly předmětem zájmu lingvistiky jazykové zákonitosti, tj. zákonitosti platící v interindividuálním jazykovém systému. Pro takto nastavené vědecké paradigma si lingvistika vytvořila konstrukt „ideálního mluvčího-posluchače“ (ideál speaker-hearer). Je zřejmé, že inspirací jí byl fenomenologický transcendentální typový subjekt, nicméně tento konstrukt byl plodným nástrojem pro odhalování zákonitostí platných před jejich parolovou realizací. Podobně chceme postupovat i my, když využijeme toho, že v tomto období jsme jednak měli možnost přímo se mediálních dění zúčastnit a zároveň být teoreticky poučeným pozorovatelem komunikačních procesů. Budeme tedy pracovat s kategorií „ideální mediální podjemce“ (podavatele a příjemce, dále jen IMP), která může odhalit a komentovat zákonitosti platné před tím, než došlo k jejich realizaci. Kdybychom použili počítačovou kognitivní metaforu, tak předmětem zájmu bude popis a výklad programu, který používal IMP pro přežití a zpracování informací v mediálním diskursu.

Procesuální popis chování IMP

Chování IMP je třeba vidět jako snahu o dynamickou rovnováhu, která je neustále narušovaná a obnovovaná, ovšem obnovování rovnováhy se děje podle zákonitostí, které jsou pro IMP interindividuální, a proto se z jejich poznání a výkladu fungování dají vyvodit zákonitosti a interpretace obecně platné. Abychom se ve výkladu měli o co opřít, osnovu nám bude tvořit tzv. generativní trajektorie (GREIMAS – COURTÉS, 1979). Shodou okolností se pojetí tří rovin sémantického a syntaktického komponentu této trajektorie shoduje s naší domácí tradicí v podání jednoho ze zakladatelů PLC, Viléma Mathesia (MATHESIUS, 1961), který ve svých přednáškách věnovaných funkčnímu a strukturnímu popisu současné angličtiny používal také dva komponenty: nauku o funkčním pojmenování (funkční onomaziologii) a nauku o funkčním usouvztažnění (funkční syntax).² Jestliže se přes generativní trajektorii nebo funkční pojmenování a funkční usouvztažnění dostáváme k podstatě jazykové sémiózy, můžeme také počítat s tím, že generativní trajektorie i obsahový rozbor mohou být považovány za určitý typ „programu“, pomocí něhož zpracováváme, doplňujeme a interpretujeme přijímané, v našem případě médii poskytované (medializované a mediální) informace. Co je tedy pro mediální sémiózu relevantní?

Hlubková sémantika (fundamental semantics)

Rozlišení hlubkové a povrchové struktury, které se stalo po vydání práce Syntaktické struktury v roce 1957 (CHOMSKY, 1966) integrální součástí jazykových popisů a jazykové sémiózy je v podobě tzv. sémantického čtverce zabudováno i do generativní trajektorie. Prakticky to znamená, že každá mediovaná informace je v hlukové struktuře paradigmaticky uspořádána do konkrétních, kontradiktorních a komplementárních vztahů. Neexistují tedy elementární sémy, které by byly osamocené, vždy se vyskytují jejich pravé opaky, jejich negace a jejich doplnění. Pokud by některá část sémantického čtverce absentovala, tj. nebyla medializována, paradigmatické vztahy si vynutí její doplnění z jiných zdrojů, ať už mediálních nebo nemediálních. Důležité je si uvědomit, že do těchto operací lze vědomě zasahovat jen velmi těžko. Dějí se jaksi automaticky a nezávisle na vůli IMP. Přesto mají význam zásadní.

Narativní sémantika (narrative semantics)

Vědomě lze ovlivňovat a operovat až s významy, které se vyskytují v povrchové struktuře. Povrchová struktura a v ní uplatňovaná narativní sémantika jsou kulturotvorné. Dají se do ní umístit charakteristické rysy jak pro ideologie, tak pro mytologie, stejně jako se v ní dají identifikovat shody jakož i vyjádřit nesmiřitelné rozdíly. Navíc narativní sé-

¹ Autoritářská teorie je považována za nejstarší, objevila se již během pozdní renesance, krátce po vynálezu knihtisku. Vládnoucí vrstva společnosti využívala tisk k propagaci vlastní politiky a pro získání veřejné podpory. Na konci 17. století se proti autoritářské začala prosazovat libertariánská teorie spojená s růstem politické demokracie, náboženské svobody a postupným prosazováním se ideologie volného trhu. Klíčovou distinkcí bylo to, že člověk není závislou bytostí, kterou je třeba vést a řídit, ale že je schopen racionálně volit mezi pravdou a klamem, a zejména racionálně rozhodovat o politickém dění. Z principu tedy musí být tisk na vládě nezávislý, musí poskytnout prostor všem myšlenkám. Až ve 20. století libertariánskou teorii obohatil další distinktivní prvek: sociální odpovědnost. Média měla dbát na to, aby všechny názory byly pravdivě a vyváženě prezentovány a aby veřejnost měla dostatek informací pro svobodné a odpovědné rozhodování. Sovětská teorie médií pak slouží jako nástroj vládní moci státu. Tisk tak má za úkol pomoci při hledání marxisticko-leninské pravdy, tedy pravdy ideologicky determinované.

² Tyto přednášky v r. 1961 vydal Jan Firbas, jeden z Mathesiových žáků pod názvem *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického* (Mathesius, 1961)

mantika umožňuje prověřit nejsnáze souhlas i nesouhlas, tj. umožňuje sémantizovat identifikaci s ideologií a mytologií. Pro tyto velmi příznivé vlastnosti je narativní sémantika otevřena všem druhům komunikačních strategií (informace, manipulace, přesvědčování aj.), které se v mediálním diskurzu běžně užívají. IMP však pro svou sémiotickou moc není vyloučen z aktivního operování v narativní sémantice. Jeho čtení může být nejen variantní, ale i opoziční.

Diskursivní sémantika (discursive semantics)

Diskursivní sémantika je také součástí povrchové struktury, ale její uvědomělé a variantní užívání už není tak obvyklé, jak tomu bylo v případě narativní sémantiky. Aby byly odhaleny významy, které jsou spojeny s umístěním do času a prostoru (specializace a temporalizace), je nezbytné získat poznatky prostřednictvím speciálního školení, nebo paralelně existovat ve více kulturách a více mediální diskurzích. Ještě komplikovanější je aktivně používat při kódování a interpretaci tzv. aktorizaci, tj. sémantizaci větných rolí. Role jako agens, patiens, proživatel, zasažený objekt atp. modelují mediální diskurz intenzivně a účinně.

Funkční pojmenování je tedy relativně velmi strukturované, podléhá mnoha paradigmatickým zákonitostem a modeluje významy jak v hloubkové, tak v povrchové struktuře mediální komunikace. Je zákonité, že není možné se tomuto modelování vyhnout a každá medializovaná informace je takto přetvořena.

Hloubková syntax (fundamental syntax)

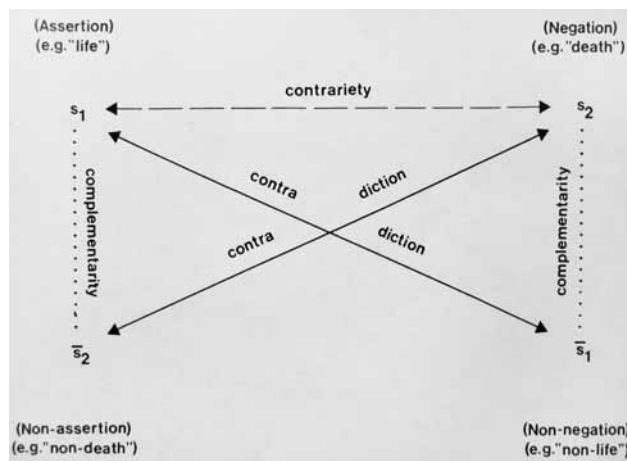
Ještě závažnější než funkční pojmenování je funkční usouvztažení. Funkční syntax vytváří rámce a odůvodňuje, proč sémantické zákonitosti vypadají určitým způsobem. Toto zdůvodnění je dáno přechodem od pojmenování k propozici. Teprve propozice jsou jádrem zobrazovací funkce jazyka. Také funkční usouvztažení má své zákonitosti a je hierarchizováno. Nejzákladnější a také neuvědomované zákonitosti se odehrávají v hloubkové syntaktické struktuře. Ta je nasycena tzv. základovými větnými strukturami (kernel sentences), které představují syntaktický potenciál určitého jazyka. Tento syntaktický potenciál reprezentuje kognitivní modely světa, do nichž jsou zařazována funkční pojmenování. Klíčovým fenoménem pro odhalení těchto zákonitostí je valenční potenciál predikátů. Valence určuje kolik funkčních pojmenování a jakým způsobem se na propozici podílí. Základové větné struktury tak představují určité paradigma klasifikující naše činnosti tím, že je staví do protikladů, které mají množinový charakter. Protiklady v podobě podmnožin pak představují shody a rozdíly, které se při interpretaci mediálních sdělení výrazně uplatňují. Protože jde o hloubkovou strukturu, tak ani hloubková syntax není plně podřízena vědomým procesům, a proto je její působení o to významnější.

Narativní syntax (narrative syntax)

Narativní syntax již operuje na hladině vědomých procesů. Volba aktivní nebo pasivní výpovědní perspektivy, obsazení propozice větnými členy a jejich lexikalizacemi jsou provázány možnostmi variantní volby, a proto rozdíly,

GENERATIVE TRAJECTORY			
	syntactic component		semantic component
Semiotic and narrative structures	deep level	FUNDAMENTAL SYNTAX	FUNDAMENTAL SEMANTICS
	surface levels	SURFACE NARRATIVE SYNTAX	NARRATIVE SEMANTICS
Discursive structures	DISCOURSIVE SYNTAX Discoursivization actorialization temporalization spatialization		DISCOURSIVE SEMANTICS Thematization Figuratization

Generativní trajektorie

Sémantický čtverec

kteří přinášejí, jsou vědomé a uvědomované. Narativní syntax je tak velmi sofistikovaným nástrojem jak pro vytváření, tak pro interpretaci mediálních sdělení. I tady je ovšem nutné uvědomovat si, že typ jazyka jak genealogický, tak morfologický a syntaktický přináší i specifické vlastnosti narativní syntaxe. Čeština jako indoevropský, západoslovanský a flexivní typ jazyka je vybavena větou nominativního typu, což znamená, že propozice je vystavěna jako pojmenování, ke kterému se následně predikuje děj nebo vlastnost. Toto pojmenovávání vidění světa provázené charakteristickými a paradigmatickými vlastnostmi predikátů vede k ukotvování substancí a jim příslušných příznaků probíhajících v čase. Také narativní syntax má zásadní vliv na kódování a interpretaci mediálních obsahů.³

Diskursivní syntax (discursive syntax)

Rozhodující vliv však má tzv. diskursivní syntax. Ta totiž rozhoduje o tom, co bude v mediálním diskurzu temati-

³ Perspektiva narativní syntaxe (ale i sémantiky) např. ergativních jazyků je zcela jiná.

zováno a jaké trópy (figury) budou při tematizaci využity. Mediální teorie pracuje s tzv. nastolováním agendy (agenda setting), jež je vyšším a komplikovanějším projevem toho, co je součástí tzv. diskursivní syntaxe, tj. tematizací. Tematizace je nejen součástí aktuálního členění výpovědi, ale prostřednictvím tematických posloupností je i nejdůležitější součástí výstavby textů. Je to tedy vlastnost, které jsou si účastníci mediální komunikace plně vědomi a aktivně ji používají nejen při kódování, ale i při interpretaci mediálních sdělení. Tematizaci zvládá IMP bez speciálního školení.

I bez tohoto školení je možné zvládnout figurativizaci. I neškolený IMP je schopen si uvědomit, nakolik trópy jako metafory, metonymie a synegdochy ovlivňují sémantizaci našeho světa v medializaci. Tedy i bez Johnsona a Lakoffa (JOHNSON, – LAKOFF, 2002) a jejich metafor, se kterými žijeme, je možné tyto zákonitosti pochopit a interpretovat je. Dobrým pomocníkem jsou poznatky, které přináší literární věda, a rozbor, které jsou součástí vzdělávacího procesu v české kultuře. Ty lze pak snadno přenést do mediálního diskursu.

Celkově lze tedy vidět v relativní úplnosti, jakým operacím, neuvědomovaným i vědomým, podléhají mediální obsahy před tím, než se s nimi IMP potká, ať už jako člověk mediální obsahy kódující, nebo je interpretující. Jeho „naprogramování“ zahrnující funkční onomaziologii a funkční syntax se musí projevit. Tyto zákonitosti platí jak v sovětském, tak v libertariánském paradigmatu teoretického uchopení mediálního diskursu. Nejsou však dostatečným vysvětlením mediální situace, v níž paralelně, nebo dokonce v protikladu platí obě paradigmaty.

Souběžná, nebo dokonce protikladná existence obou paradigmat na našem území je charakteristická právě pro období, jemuž se věnujeme. „Štvavé vysílačky“ a tradice datující se z dob druhé světové války, v níž „štvavou vysílačkou“ bylo i moskevské vysílání, představují libertariánské paradigma. Domácí média sovětské. Jak se s touto koexistencí vyrovnával IMP?

Zákon negace negace a dialektika mediálního diskursu

Vztah libertariánského a sovětského mediálního paradigmatu se nejsnáze definuje jako protikladný. Do protikladu se tato paradigmaty nedostala pouze podstatou a způsobem medializace, ale také nadřazenými strukturami, které medializaci ovlivňují, na což jsme upozornili v úvodu. Takto vyhraněné rámce pak zpětně, nebo dominujícím způsobem modifikovaly přijímání a interpretaci i dílčích informací. Protože tento proces se odehrával v čase a prostoru a ve změně, přirozeně se tak nastartovala dialektika nebo dialektický vztah mezi oběma paradigmaty. Sovětské paradigma tak bylo nositelem teze, zatímco libertariánské paradigma se jevilo jako antiteze. Následná dialektika provázela negací negace pak vytvářela výslednou syntézu v mediálním diskursu Československa. Přestože se se intencemi libertariánského mediálního paradigmatu nemusely střetávat s intencemi sovětského mediálního paradigmatu, poměrně záhy se protikladnost a dialektika staly definičními rysy koexistence vzniklé v Československu.

Zákonitosti, které jsme výše popsali, platí obecně a univerzálně. Pro jejich doložení ovšem musíme volit příklady, které jsou alespoň částečně dostupné. Proto budeme vycházet z notoricky známého textu, který napsal budoucí prezident Václav Havel na své chalupě roce 1978. Je to jeho často citovaný politický esej *Moc bezmocných* (HAVEL, 1978) (dále jen MB). Uvedeme pět ilustrativních příkladů, které by měly výše popsané teoretické výklady doložit a nabídnout je k falzifikaci.⁴ První věta textu je negací obecně známé a citované věty z Komunistického manifestu.

Strašidlo

Moc bezmocných: „Východní Evropou obchází strašidlo, kterému na Západě říkají „disidentství“.“ (MB: 1) A text pokračuje: „Toto strašidlo nespadlo z nebe. Je přirozeným projevem a nevyhnutelným důsledkem současné historické fáze systému, jímž obchází. Zrodila ho totiž situace, kdy tento systém už dávno není a z tisícových důvodů už nemůže být založen na čisté a brutální mocenské svévoli, vylučující jakýkoliv nekonformní projev, kdy je ale na druhé straně už do té míry politicky statický, že téměř znemožňuje, aby se takový projev natrvalo uplatňoval v prostředí jeho oficiálních struktur.“ (MB: 1)

Manifest komunistické strany: „Evropou obchází strašidlo – strašidlo komunismu. Ke svatě štvanicí na toto strašidlo se spojily všechny mocnosti staré Evropy – papež i car, Metternich i Guizot, francouzští radikálové i němečtí policajti.“ (MARX, ENGELS, *Vybrané spisy*, 1976: 371)

Startérem procesů, na něž chceme upozornit, je „strašidlo disidentství“, které stojí proti „strašidlu komunismu“. Marxův a Engelsův text z r. 1848 byl (a je) považován za klíčový a identifikační text pro změnu společenského paradigmatu z kapitalismu na socialismus a byl také takto notoricky známým textem v roce 1978, protože státní ideologie v té době jej zařadila mezi kultovní texty identifikující společenské paradigma. „Strašidlo disidentství“ tak v hloubkové sémantice aktivovalo kontrární vztah tím, že proti komunismu postavilo disidentství, a proto bylo možné aktivovat i vztahy kontradiktorní a komplementární. Celý sémantický čtverec pak pracuje s komunismem a ne-komunismem, disidentstvím a ne-disidentstvím.

Sémantickým čtvercem upevněného postavení disidentství okamžitě operuje i v hloubkové syntaxi. Zařazuje disidentství do základových větných struktur vytvářených valenčním potenciálem jak statických tak dynamických predikátů. Intenční potenciál pak přiděluje disidentství sémantické role agenta, zasaženého objektu, pacienta atd. Při přechodu těchto struktur na povrchovou strukturu narativní sémantiky a narativní syntaxe se tak vytváří možnost komunikovat o disidentství jako partneru komunistické moci.

Ještě výraznější je funkce, kterou tento protiklad nabývá v diskursivní sémantice a diskursivní syntaxi. Je-li do času a prostoru pozdních let sedmdesátých zařazeno disidentství jako aktivní aktorizační člen, pak je otevřena cesta k tomu, aby v diskursivní sémantice bylo disidentství tematizováno a mohlo se stát předmětem figurativizací.

⁴ Falzifikace jako vědecká metoda má sloužit k tomu, aby umíraly myšlenky a ne lidé, jak tvrdí ve své práci *The Logic of Scientific Discovery* (1934, anglicky 1959) K. POPPER.

Je nyní zřejmé, jaké nedozírné důsledky má tato operace, když se zajímáme o to, jak dále žijí informace, které vstoupily do mediálního diskursu. Specifická situace v Československu sedmdesátých let, totiž situace koexistence dvou mediálních paradigmat, dvou modelů, k tomu přidává ještě dialektické soužití obou modelů. Text odvysílaný Hlaselem Ameriky a přicházející z libertariánského mediálního paradigmatu se automaticky stává negací informací, které jsou k dispozici v mediálním diskursu ze sovětského paradigmatu. Disidenti vyhlášení v sovětském paradigmatu za ztroskotance a samozvance se stávají srovnatelnou politickou silou s komunisty. Navíc získávají revoluční náboj spojením s politickou inovací. Ovšem informace zprostředkované libertariánským mediálním paradigmatem neplatí automaticky jako zjevená pravda, protože po prvotní negaci nabízí dialektika ještě negaci negace. Také negaci negací se nelze vyhnout, a proto negentropie v mediálním diskursu té doby nabývá rozměru a uspořádanosti, která není v žádném z paradigmat existujících jednotlivě a samostatně uskutečnitelná.

Ideologie

Pasáž v MB, jejímž východiskem je zelinářská výkladní skříň s heslem „Proletáři všech zemí, spojte se!“, uzavírá autor úvahou o ideologii: „*Všimněme si: kdyby nařídili zelináři dát do výkladu heslo „Bojím se, a proto jsem bezvýhradně poslušný“, nechoval by se k jeho sémantickému obsahu zdaleka tak laxně, přesto, že by se tento obsah tentokrát zcela kryl se skrytým významem hesla. Zelinář by se pravděpodobně zdráhal umístit do své výkladní skříň takto nedvojsmyslnou zprávu o svém ponížení, bylo by mu to trapné, styděl by se. Pochopitelně: je přece člověkem, a má tudíž pocit lidské důstojnosti.*

Aby byla tato komplikace překonána, musí mít jeho vyznání loajality formu znaku, poukazujícího aspoň svým textovým povrchem k jakýmsi vyšším polohám nezištného přesvědčení. Zelináři se musí dát možnost, aby si řekl: Vždyť proč by se koneckonců proletáři všech zemí nemohli spojit?

Znak pomáhá tedy skrýt před člověkem „nízké“ základy jeho poslušnosti a tím i „nízké“ základy moci. Skrývá je za fasádou čehosi „vysokého“.

Tím „vysokým“ je ideologie.

Ideologie jako zdánlivý způsob vztahování se ke světu, nabízející člověku iluzi, že je identickou, důstojnou a mravní osobností, a usnadňující mu tak jí nebýt; jako atrapa čehosi „nadosobního“ a neúčelového, umožňující mu obelhat své svědomí a zamaskovat před světem a před sebou samým své pravé postavení a svůj neslavný „modus vivendi“. Je to produktivní – ale zároveň jakoby důstojná – legitimace směrem „nahoru“, „dolů“ i „do stran“, směrem k lidem i k Bohu. Je to závoj, do něhož může člověk zahalit své „propadnutí jsoucnu“, své zvnějšnění a svou adaptaci na daný stav. Je to alibi, použitelné pro všechny: od zelináře, který může svůj strach o místo zahalit rouškou svého údajného zájmu o spojení proletářů všech zemí, až po nejvyššího funkcionáře, který svůj zájem udržet se u moci může odít do slov o službě dělnické třídě.“ (MB: 11)

Také tady je možné se věnovat hloubkové sémantice, hloubkové syntaxi, jak se projevují v narativní sémantice a v narativní syntaxi. Tento výklad neprovedeme explicitně,

abychom snáze dospěli k diskursivní sémantice a k diskursivní syntaxi, jimž se budeme věnovat podrobněji. Definiční vymezení pojmu a termínu ideologie se v diskursivní sémantice a v diskursivní syntaxi tohoto citovaného textu děje pomocí příběhu, který je doložitelný z každodenní zkušenosti pozdních sedmdesátých let. Výkladní skříň s heslem nebyla v té době nic neobvyklého, stejně jako nikdo neproblematizoval to, že lidé do výkladních skříň hesla umísťovali. Pragmalingvistický smysl takových hesel byl upozaděn, a dokonce sémanticky neutralizován, protože se stával automatizovaným sdělením. Tím, že byl pragmalingvistický smysl nově explicitně vyjádřen, otevírá se možnost zpochybovat o ideologii, která tuto neutralizaci vyvolala. Celá argumentace je založena na principu výrokové logiky, která nejdříve prověřuje premisu z hlediska pravdivosti, protože z mylné premisy lze vyvodit jakýkoli závěr. Pravdivost zkoumané premisy je empirická, a proto nemusíme pochybovat o tom, že i definice ideologie a jejích funkcí, mající vlastnosti „empirické“ definice, je také pravdivá. Explikace pojmů příběhem je jedna z nejstarších výkladových strategií, o jejíž úspěšnosti nelze pochybovat.

Dialektika obou mediálních paradigmat je obsažena přímo v textu. Libertariánské paradigma přímo neguje paradigma sovětské. Nicméně také tady se uplatňuje dialektická zákonitost negace negace, a proto i tento text zpřesňuje termín a pojem ideologie a přináší ozvláštňení, které vrací abstraktní termín do narativní praxe. Výsledkem je opět zpřesnění mediální komunikace a popření entropie.

Život ve lži a život v pravdě

MB pokračuje v argumentaci a výkladu: „*Představme si nyní, že se v našem zelináři jednoho dne cosi vzbouří a on přestane vyvěšovat hesla jen proto, aby se zalíbil; přestane chodit k volbám, o nichž ví, že žádnými volbami nejsou; na schůzích začne říkat, co si opravdu myslí, a nalezne v sobě dokonce sílu solidarizovat se s těmi, s nimiž mu jeho svědomí velí se solidarizovat.*

Touto svou vzpourou zelinář vystoupí ze „života ve lži“; odmítne rituál a poruší „pravidla hry“; znovu nalezne svou potlačenou identitu a důstojnost; naplní svou svobodu. Jeho vzpoura bude pokusem o život v pravdě.“ (MB: 17)

Čini tak způsobem argumentace, který je obvyklý v matematice nebo logice, totiž definováním podmínek možného světa, který postaví proti světu žitému. Vnitřní vzbouření zelináře představuje hypotézu, která je nereálná, ale realizovatelná. Tato pasáž je z našeho hlediska nesmírně zajímavá. Postupuje totiž opačným směrem od diskursivních zákonitostí k těm hloubkově sémantickým a syntaktickým. Příběh zelináře a jeho vystavování, nebo nevystavování hesel ve výkladní skříň zelinářského obchodu vyúsťuje v kognitivní metaforu „života ve lži“, která stojí proti „životu v pravdě“. Pravda a lež jako zcela zřejmá antonyma zakládají sémantický čtverec, v němž se uplatňují vztahy kontrární, kontradiktorní a komplementární naprosto zákonitě. Proti takto hloubkově nastavené sémantice není obrany, zvláště je-li provázena hloubkovými syntaktickými strukturami. Ty se do interpretace dostávají prostřednictvím empirické zkušenosti.

Aby bylo možné tento svět ukotvit, následuje pasáž empirických důsledků: „*Účet přijde brzy: bude zbaven mís-*

ta vedoucího a přeložen k závozníkům; jeho plat se sníží; naděje na prázdninovou cestu do Bulharska se rozplyne; bude ohroženo další studium jeho dětí. Nadřizení ho budou šikanovat a jeho spolupracovníci se mu budou divit.“ (MB: 18)

Predikáty, které jsou součástí textu vymezují množinu základových větných struktur, které život ve lži a život v pravdě provázejí.

Libertariánské paradigma nabídlo tedy distinkci, která osvětluje existenci sovětského paradigmatu. A sovětské paradigma tuto distinkci nejenom prověřuje, ale také neguje. Opět se rozehrává dialektický vztah mezi oběma paradigmaty, zvláště, když přichází nedoložený závěr: „Život v pravdě“ nemá tedy v post-totalitním systému jen dimenzi existenciální (vrací člověka k sobě samému), noetickou (odhaluje skutečnost, jaká je) a mravní (je příkladem). Má navíc i zřetelnou dimenzi politickou.“ (MB: 18) Opět tedy vzrůstá negentropie a jí provázející uspořádanost mediálního diskursu.

Světlá budoucnost je tady

Způsob argumentace a dokazování dialektického vztahu dvou mediálních paradigmat nabírá rysy mechanického opakování. Proto konstatujeme, že dokladů by mohlo být velmi mnoho a jejich přesvědčivost by neochabovala. Proto ukážeme jen závěr, který je také z hlediska koexistence paradigmat signifikantní.

„Východisko z marasmu světa neznáme a bylo by projevem neodpuštělné pýchy, kdybychom se domnívali v tom málu, co děláme, nějaké zásadní východisko spatřovat a kdybychom dokonce sami sebe, svá společenství a svá životní řešení nabízelí komukoliv jako příklad toho, co jediné má smysl dělat.

Přesto si myslím, že na pozadí všech předchozích úvah o post-totalitních poměrech a o postavení a vnitřní konstituci rozvíjejících se pokusů bránit v těchto poměrech člověka a jeho identitu byly na místě otázky, které jsem položil. Jako nic víc a nic méně než impuls k věcné reflexi vlastní zkušenosti a k zamyšlení, zda některé prvky této zkušenosti – aniž si to sami uvědomujeme – nepoukazují skutečně kamsi dál, za její hranice, a zda tedy přímo zde, v našem každodenním životě, nejsou zakódovány určité výzvy, tiše očekávající okamžik, kdy budou přečteny a pochopeny.

Je totiž vůbec otázka, zda „světlejší budoucnost“ je opravdu a vždy jen záležitostí nějakého vzdáleného „tam“. Co když je to naopak něco, co je už dávno zde, – a jenom

naše slepota a slabost nám brání to kolem sebe a v sobě vidět a rozvíjet?“ (MB: 45)

Zcela v rozporu s celým textem se analytická a ideologická tvrzení negují a jediné, co je relevantní, je empirický prožitek, který má každý interpret textu žijící za železnou oponou ze světa zde a nyní. Ovšem konverzační implikatura, která je v presupozici tohoto tvrzení a která není proto negovatelná, je argumentačním a přesvědčovacím vyvrcholením celého textu: strašidlo disidentství a změna s ním spojená „je už dávno zde“.

Dílčí závěr

Text „Moc bezmocných“ nebyl a není hajitelný v žádném z představitelných vědeckých oborů (filozofie, sociologie, psychologie, politologie atp.). Nepracuje s odbornou literaturou, neobsahuje empirické výzkumy, není ukotven v žádném z dostupných vědeckých paradigmat, a proto ani v čase ani v prostoru a neumožňuje falzifikaci. Přesto je to text závažný a průkopnický, protože na něm lze ukázat, že jeho největší hodnotou je dialektický vztah mezi dvěma mediálními paradigmaty, který velmi sofistikovaně podněcoval a utvářel. Proto na něm bylo možné ukázat nejen tento dialektický vztah, ale i operace, které provázejí medializované informace a texty, které vstupují do veřejného prostoru, v němž koexistovalo sovětské a libertariánské mediální paradigma.

Malý výlet za rok 1989

Jak se situace změnila a jak funguje mediální diskurs dominovaný jedním paradigmatem, chceme ozřejmit pouze dílčím odskočením do situace po roce 1989, které by mělo sloužit pouze jako protikladné pozadí k tomu, co bylo popsáno a vysvětleno výše. Neopustíme autora a uvedeme jeho klíčový projev z r. 1989⁵, v němž tvrdí: „Komunisté vás budou strašit nezaměstnaností, není to pravda, ničeho se nebojte. ... Také vám slibuji na svou čest, pokud se za mého volebního období nezlepší životní úroveň v ČSFR, sám odstoupím z funkce.“ Tento text byl medializován a vstoupil do veřejného prostoru stejně jako píseň K. Kryla Timur a jeho parta, z níž uvádíme: „Ze samotové revoluce, zbyl vpravo mozek – vlevo ruce. Lid slaví nové svaté a z milionů líných kmánů, dva miliony partyzánů v matičce stověžaté. Vlastenci pijí pivo z holby, neb pomohla jim vyhrát volby neposlankyně Marta a kamarila levobočků připijí z Hradu na Patočku – Timur a jeho parta.“⁶ To bylo na začátku po

⁵ VÁCLAV HAVEL projev z r. 1989: „Komunisté vás budou strašit nezaměstnaností, není to pravda, ničeho se nebojte. Dvacet let tvrdila oficiální propaganda, že jsem nepřitelem socialismu, že chci v naší zemi obnovit kapitalismus, že jsem ve službách imperialismu, od něhož přijímám tučné výslužky, že chci být majitelem různých podniků ...

Byly to všechno lži, jak se záhy přesvědčíte, protože tu brzy začnou vycházet knihy, z nichž bude zřejmé, kdo jsem a co si myslím. Slibuji vám, že funkci prezidenta vezmu na jedno volební období, ale pak bych se chtěl věnovat práci dramatika. Také vám slibuji na svou čest, pokud se za mého volebního období nezlepší životní úroveň v ČSFR, sám odstoupím z funkce.“

⁶ Timur a jeho parta
(KAREL KRYL, otiskl Reportér č.18/1990)

Ze sametové revoluce
zbyl vpravo mozek – vlevo ruce
Lid slaví nové svaté
a z milionů líných kmánů
dva miliony partyzánů
v matičce stověžaté

Vlastenci pijí pivo z holby
neb pomohla jim vyhrát volby
neposlankyně Marta
a kamarila levobočků
připijí z Hradu na Patočku
Timur a jeho parta

roce 1989. Uvedme tedy pozdější příklad. Také prezident Václav Klaus ve svém novoročním projevu v r. 2008 říká: „Přál bych nám všem, aby se rok 2008 stal rokem naší aktivity, aktivity ve sféře osobní i veřejné, v životě soukromém i v politice, neboť – a to si řekněme nahlas a s jistou odvahou – přes nemalou řadu osobních i společenských problémů, které kolem sebe každý z nás vidíme a cítíme, dnes asi žijeme v nejlepším období naší země, v jakém jsme kdy

žili...“⁷ Také k tomuto textu lze vztáhnout písničku Jaromíra Nohavici: „*Pane prezidente České republiky oni mě propustili na hodinu z mé fabriky, celých třicet roků všecko bylo v cajku, teď přišli noví mladí a ti tu rádi jak na Klondiku. Vy to pochopíte, vy se mnou soucítíte, vy se poradíte vy to vyřešíte, vy mě zachráníte, pane prezidente, já chci jen kousek štěstí, pro co jiného jsme přeci zvonili klíčkama na náměstí.*“⁸ Ačkoli citované texty splňují všechny podmínky

*Má nové dresy hradní garda
– a pro šemíka Eduarda
nastala dolce vita
a do cinkání plných džbánů
čpí z velkých širých Lánů
půjčená identita.*

*Ve všeobecné servilitě
sní novináři o korytě
a okusují pero.
Jiní už hrabou – rovni strace,
vědouce – vzhledem na lustrace
že pod lustrem je šero.*

*Nechceš být Malý Černý vzadu?
Věz: – na ministra bez úřadu
lze dotáhnout to hbitě,
jen třeba vědět, že je hlavní
smlčet, že imperativ mravní
umírá na úbytě.*

⁷ Václav Klaus: Novoroční projev 2008: „Přál bych nám všem, aby se rok 2008 stal rokem naší aktivity, aktivity ve sféře osobní i veřejné, v životě soukromém i v politice, neboť – a to si řekněme nahlas a s jistou odvahou – přes nemalou řadu osobních i společenských problémů, které kolem sebe každý z nás vidíme a cítíme, dnes asi žijeme v nejlepším období naší země, v jakém jsme kdy žili.“

Říkám to s plným vědomím obav, které mnozí právě teď pocítují. Naše celková životní situace se špatně měří, ale o mnohém svědčí naše vlastní jednání. Co je lepším důkazem než to, že ve velkém počtu neodcházíme někam do světa, i když už teď můžeme, a že se naopak naše země stává místem, kam přicházejí lidé odjinud? Co jiného naznačuje obrovský nárůst hypoték, než víru v dnešek, a hlavně v budoucnost? Ne každého z našich vývozců těší posilování koruny, ale čeho jiného je to důkazem než sílící české ekonomiky? Máme před sebou ještě dlouhou cestu, ale při vzniku České republiky, před pouhými 15 lety, jsme ekonomicky dosahovali jen o kousek více než poloviny úrovně nejvyspělejších západoevropských zemí, zatímco dnes jsou to už téměř tři čtvrtiny. Je to malé zlepšení?“

⁸ *Pane prezidente – ústavní činiteli
píšu Vám stížnost že moje děti na mě zapomněly
jde o syna Karla a mladší dceru Evu
rok už nenapsali rok už nepřijeli na návštěvu*

*Vy to pochopíte
vy totiž všechno víte
vy se poradíte vy to vyřešíte
vy mě zachráníte
pane prezidente
já žádám jen kousek štěstí
pro co jiného jsme přeci zvonili
klíčkama na náměstí*

*Pane prezidente a ještě stěžuju si
že mi podražili pivo jogurty párky i trolejbusy
i poštovní známky i bločky na poznámky
i telecí plecko Řecko i Německo – prostě všecko*

*Vy to pochopíte
vy totiž všechno víte
vy se poradíte vy to vyřešíte
vy mě zachráníte
pane prezidente
já chci jen kousek štěstí
pro co jiného jsme přeci zvonili
klíčkama na náměstí*

*Pane prezidente České republiky
oni mě propustili na hodinu z mé fabriky
celých třicet roků všecko bylo v cajku
teď přišli noví mladí a ti tu rádi jak na Klondiku*

*Vy to pochopíte
vy se mnou soucítíte
vy se poradíte vy to vyřešíte
vy mě zachráníte
pane prezidente
já chci jen kousek štěstí*

popsané v generativní trajektorii, aby jejich sémy vstoupily do kontrérních, kontradiktorních a komplementárních vztahů, navozují rozdílné hloubkové syntaktické i narativní a diskursivní syntaktické struktury, existují narativně a diskursivně sémanticky proti sobě, k jejich dialektickému vztahu nedochází. Jsou součástí entropie libertariánského mediálního systému, a tak se můžeme ubavit k smrti (POSTMAN, 2010) v nesnesitelné lehkosti bytí (KUNDERA, 1985).

Závěry

Konkurence dvou a více mediálních systémů vždy slouží k tomu, aby informace, jež vstoupily prostřednictvím medializace do veřejného prostoru, podléhaly dalším operacím, které zajišťují negentropii a slouží ke kvalifikovanějšímu a svobodnějšímu rozhodování občanů postmoderní společnosti. Přesycenost veřejného prostoru informacemi dominovaná jediným mediálním systémem brání tomu, aby informace byly dále zpracovávány, a vede k jejich paralelní existenci v blahoslavené entropii, kterou slaboduché štěstí provází.

Použitá literatura

AUSTIN, J. L.: (1962) *How to Do Things with Words*. Oxford (2000) český překlad
BARTHES, R.: (1984) *Mythologies*. New York (2004) český překlad
ECO, U. (1976) : *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press
GREIMAS, A. J. – COURTÉS, J. (1979): *Sémiotice and Language*. Bloomington: Indiana University Press
GREIMAS, A. J. (1970, 1987 překlad): *On Meaning*. Minneapolis: University of Minnesota Press
GREIMAS, A. J. (2002): *Základní prvky teorie interpretace mýtického vyprávění*. In: Znak, struktura, vyprávění. Brno: Host

HAVEL, V. (1978): *Moc bezmocných*. , 28. 2. 2012
CHOMSKY, N. (1966): *Syntaktické struktury*. Praha: Academia
JOHNSON, P. – LAKOFF G. (1980, 2002 česky): *Metaphors We Live By*. Chicago: ChUP
KUNDERA, M. (1985): *Nesnesitelná lehkost bytí*. Toronto: 68 Publishers
LEŠKA, O. – NEKVAPIL, J. – ŠOLTYS, O. (1987): *F. de Saussure and the Prague Linguistic Circle*. In: *Philologica Pragensia* 30, s. 77-109
LÉVI-STRAUSS, C. (1998) : *Mýtus a význam*. Bratislava: Veda
LOTMAN, JU. (1992): *Izbrannyje statji I*. Tallin: Aleksandra
MARX, K. – ENGELS, B. (1976): *Manifest komunistické strany*. In: Marx, K. – Engels, B, *Vybrané spisy*. Praha: Svoboda
MATHESIUS, V. (1961): *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*. Praha: Academia
NÖTH, W. (1995) : *Handbook of Semiotics*. Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis
PALEK, B. (1997) : *Sémiotika*. Praha: Univerzita Karlova
POPPER, K., R. (1994): *Knowledge and the Body-Mind Problem*. London: Routledge (český překlad Fiala, J. 1999)
POSTMAN, N. (2010): *Ubavit se k smrti*. Praha: Mladá fronta
SAUSSURE, F. de (1989, 1997) : *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Odeon
SIEBERT, F. – PETERSON, T. – SCHRAMM, W. (1956): *Four theories of the press*. Urbana: University of Illinois Press
WITTGENSTEIN, L. (1979): *Filozofické skúmania*. Bratislava: Veda

*pro co jiného jsme přeci zvonili
klíčema na náměstí*

*Pane prezidente – moje Anežka kdyby žila
ta by mě za ten dopis co tu teď píšu patrně přizabila
řekla by: Jaromíre chováš se jak malé děcko
víš co on má starostí s celú tu Evropu s vesmírem a vůbec všecko*

*Ale vy mě pochopíte
vy totiž všechno víte
vy se poradíte vy to vyřešíte
vy mě zachráníte
pane prezidente
já chci jen kousek štěstí
pro co jiného jsme přeci zvonili
klíčema na náměstí
pane prezidente*